

УДК 328.184: 328.185(477)

В.О. Пелішенко

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ КЛЕПТОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Стаття акцентує увагу на дослідженнях основних чинників та умов, за яких в українському суспільстві сформувалася клептократія, що має такі прояви як корупція, лобізм, непотизм, хабарництво, шахрайство. Стверджується, що саме негативні тенденції в політичній, соціальній, економічній сферах України призвели до накопичення певного кримінального потенціалу в суспільстві. Доводиться, що кожна з цих тенденцій базується на достатньо великій кількості відповідних чинників, які у своїх групах формують певні саме системні утворення.

Ключові слова: державна влада, клептократія, корупція, кримінал.

Статья акцентирует внимание на исследованиях основных факторов и условий, при которых в украинском обществе сформировалась клептократия, которая проявляется в коррупции, лоббизме, непотизме, взяточничестве, мошенничестве. Утверждается, что именно негативные тенденции в политической, социальной, экономической сферах Украины привели к накоплению определенного криминального потенциала в обществе. Обосновывается, что каждая из этих тенденций базируется на достаточно большом количестве соответствующих факторов, которые в своих группах формируют определенные именно системные образования.

Ключевые слова: государственная власть, клептократия, коррупция, криминал.

The article focuses attention on researches of major factors and conditions at which in the Ukrainian society the kleptocracy which is shown in corruption, lobbyism, nepotism, bribery, swindle was generated. It affirms what exactly negative tendencies in political, social, economic spheres of Ukraine have led to accumulating of certain criminal potential in a society. It is proved that each of these tendencies is based on enough considerable quantity of corresponding factors which in the groups form certain system formations.

Key words: the government, kleptocracy, corruption, a crime.

Постановка проблеми. Актуалізація проблеми корупції в Україні напряду пов'язана з економічними та політичними реформами незалежної держави, оскільки проникнення корупційної складової на різні рівні влади гальмує будь-які демократичні перетворення. Корупція справедливо розглядається як результат формування клептократичного режиму в Україні. Останній процес відбувався при активній участі криміналітету, який за роки незалежності трансформував соціальні інститут «під себе», подолавши за ці роки моральні, освітні, правові, політичні фільтри, які забороняли входження кримінальних елементів у владні структури. Відтак, очевидно, що без

глибокого аналізу становлення клептократії в Україні неможливо подолати такі її прояви як корупція, лобізм, непотизм, хабарництво, шахрайство.

Аналіз актуальних досліджень. Характерною рисою дослідження клептократії є застосування до нього міждисциплінарного підходу. Складність цього явища, багатоваріантність проявів, різноплановий причинний комплекс роблять його предметом досліджень для політологів, юристів, соціологів, істориків, економістів та філософів [1; 3; 5–10].

Теоретико-методологічна база дослідження клептократії була закладена ще в публікаціях М. Вебера та Р. Мертон, які описували відносини в патронажних системах, вказували на такі явища як кризова корупція (коли підприємці не можуть працювати без рішень влади, які самі пособі є предметом торгу), на патронаж «босів», заснований на партійних, родинних засадах.

Перші спроби дослідити проблеми саме клептократії представлені в роботах С. Роуз-Аккерман, яка розглядає корупцію як політичну проблему; серед головних корумпованих моделей корумпованого ринку, вона називає клептократію як єдину модель, де корупція сконцентрована на верху державної піраміди. С. Роуз-Аккерман розрізняє клептократію, як таку де корупція існує на верху державної піраміди та інші форми державного устрою, де хабар вважається прерогативою чиновників нижчих рангів. Теорію С. Роуз-Аккерман називають ще теорією «горличка склянки», коли бюрократична інерція провокує людей ігнорувати офіційні канали прийняття рішень та досягати своїх цілей шляхом роздавання хабарів.

Першим на пострадянському просторі клептократію як форму організації влади аналізує Л.В. Гевелінг. Спираючись на дослідження Нігерії та інших країн, що розвиваються, Л.В. Гевелінг аналізує тенденції розвитку тіньової економіки, корупцію вищої бюрократії, тенденції формування мафіозних структур, кримінальних синдикатів, особливості поведінки лідерів кримінального світу [3]. Світову історію корупції від давньогрецької до сучасності аналізує Ю.В. Кузовков. Вагомим внеском вітчизняних

дослідників у дослідженні зрощення органів влади з криміналом та еволюції клептократії в Україні є монографія Б.В. Зажигаєва «Еволюція пострадянських політичних систем (Транзит від комунізму в клептократію)».

Мета статті – в контексті аналізу сучасної соціально-політичної літератури визначити та систематизувати основні чинники становлення клептократії в Україні.

Виклад основного матеріалу. Структурні зміни, які відбуваються зараз у політичній, економічній, соціальних сферах, продиктовані особливостями перетворень в Україні на протязі останніх двадцяти років. Разом з тим за останні два десятиліття в Україні відбувались трансформації та реформи, зміст яких за своєю суттю не був демократичним. За цей проміжок часу в країні почали діяти закони, які захищали інтереси одних груп людей (еліти) та були соціально несправедливими для більшої частини населення. Ситуація, яка склалась породжувала кримінальну діяльність людей, інтереси яких не враховувались. Захищаючи інтереси олігархату, силові структури породжували недовіру до державних органів та неповагу до владних структур. Певною мірою за роки незалежності відбувалося часткове зрощування органів влади з криміналом на різних рівнях функціонування владних структур, економіки, бізнесу, – тобто, становлення олігархічної форми правління або сучасної клептократії, яка здійснювала відчутний тиск на громадянське суспільство.

За твердженням Б.В. Зажигаєва, у нових умовах клептократії влада удосконалювала механізм формування політичної псевдоеліти, перетворюючи умовні, але по формі демократичні вибори у підбір формальної політичної псевдоеліти, яка стала за своєю суттю декорацією для псевдodemократії. Тобто здійснилась заміна комуністичної еліти на тіньових бізнесменів, корумпованих чиновників та злочинців [4, с. 15, 22].

Слід зазначити, що аналіз праць, присвячених клептократичній проблематиці, дозволяє стверджувати, що всі чинники, які на думку фахівців, призвели до становлення у українському суспільстві такої нової форми

правління можна (у першому наближенні) об'єднати у три групи – політичних, економічних та соціокультурних факторів.

Серед головних політичних чинників, які, на думку дослідників, створили сприятливі умови для поширення корупції в українському суспільстві, необхідно виокремити:

- не відмежованість політики від бізнесу, відповідно публічних і приватних інтересів, що має місце у зв'язку з незрілістю інститутів громадянського суспільства, які повинні обмежувати й контролювати владу;
- нерозуміння основними суб'єктами політичного життя цінностей свободи і демократії для формування ефективної системи протидії корупції;
- відсутність демократичних механізмів для досягнення політичного компромісу;
- висока концентрація політичної влади та ресурсів у правлячій еліті;
- узгодження форм номенклатурно-корпоративного правління з елементами демократичної процедури;
- усталеність номенклатурних традицій і зв'язків;
- значне укорінення неформальних владних відносин, формування номенклатурного корпоративізму замість плюралістичної демократії [1, с. 288].

До групи економічних чинників, що призвели до виникнення в українському суспільстві клептократичної форми правління, можна віднести такі процеси:

- кризовий стан української економічної системи (як один із наслідків розпаду радянської планової економіки);
- хаотичний розвиток приватного бізнесу;
- необґрунтована лібералізація правового регулювання підприємницької діяльності;
- розширення сектору тіньової економіки;
- різке майнове розшарування суспільства;

протиріччя між загальними економічними інтересами та інтересами приватного бізнесу;

низька підприємницька культура суб'єктів економічної діяльності;

відсутність реальної плановості у здійсненні хазяйської діяльності, ситуативний тип управління;

виникнення нових видів економічної небезпечної поведінки;

різке зростання кількості корисливих економічних злочинів і ін.

Слід зазначити, що, на думку окремих дослідників, ці процеси не тільки призвели до нової форми правління в суспільстві, а й сформували характерні ознаки сучасної української економіки, а саме:

її кримінально-олігархічний характер;

перетворення економіки у виключно кримінальну сферу, а криміналу – у клас «підприємців»;

свідоме законодавче забезпечення особистих інтересів клептократії у сфері економіки, свідомо скероване на пріоритет особистих корисливих інтересів у протигагу суспільним;

перехід економіки з прозорості, правової сфери у «тіньову» кримінально-практичну і т ін.[4, с. 22–25].

Групу соціокультурних факторів становлять чинники, що призвели до формування у українському суспільстві, за словами великої групи вчених, так званого «нового пострадянського типу людини». Наприклад, українські соціологи (Є. Головаха, Н. Паніна, Н. Черниш) головною рисою такого нового типу людини називають мозаїчно-амбівалентну свідомість, яка проявляється:

в очікуванні соціальних пільг;

масовій недовірі до всіх соціальних інституцій;

у зацікавленості політикою в поєднанні з індивідуальною політичною апатією;

намаганні працювати не на повну силу, а заробляти якомога більше;

у прагненні мати все і якнайкращого гатунку;

у обранні кримінального шляху досягнення бажаного;

у сподіванні на допомогу родичів та близьких на тлі недовіри до всього соціального оточення й ворожості до заможних;

у великому розриві між висловленими поглядами, орієнтаціями й установками та між практичною діяльністю й поведінкою, які перебувають на межі пасивності.

Згідно до тверджень іншої групи дослідників (Є. Суїменка, Г. Ефременко), до корінної трансформації соціальних структур (зокрема, й політичних) може призвести домінування у суспільстві такого типу людини як «homo riscus» (ризикова людина, нового варіанту homo economicus) [9, с. 17]. Основою для виділення цього поняття послужили дослідження людини майбутнього У. Бека, К. Уільямса ін.

На наш погляд, очевидно, що формування та домінування у суспільстві такого тип людини може стимулювати становлення правління клептократії. Оскільки, основою корисливих економічних злочинів є ризикована діяльність, без якої не може існувати тіньова економіка. Економічні функції тіньової економіки тісно пов'язані з ризикованою або кримінальною діяльністю, наприклад: консалтингом (відмиванням грошей), доданням бюрократичних перешкод (хабарництвом), поставкою нелегальних товарів (контрабандою зброї, наркотиків), фінансуванням нелегального бізнесу, усуненням конкурентів та ін.

Досить цікавий тип нової людини з пострадянського простору можна сконструювати в контексті розробок Т.В. Шипунової концептуальних аспектів інтегративної девіантологічної теорії соціальної справедливості [10].

Згідно до висновків Т.В. Шипунової, розквіт ринкових відносин, легалізація приватної власності від початку 90-х років визивали у деякої частини населення пострадянського простору (зокрема, в Росії та Україні) відчуття соціальної несправедливості. Непродумані політичні рішення, антисоціальна політика держави призвела до різкого майнового

розшарування та напруження в суспільстві. Т.В. Шипунова виділяє два види соціальної несправедливості:

1) несправедливість, яка відбувається у відношенні конкретної людини (або соціальної групи). Вона має місце, коли людину обкрадають, грабують, вчиняють психологічне чи фізичне насильство, заставляють підкорюватись законам, які ігнорують його інтереси. Якщо людина підкорюється таким нормам та законам, вона відчуває себе безправною, якщо не підкорюється ним, то на неї навішують ярлик злочинника, примножуючи соціальну несправедливість;

2) несправедливість, яку відтворює сама людина (або соціальна група) у відношенні інших людей (соціальних груп) або по відношенню до себе. По – перше, вона має місце, коли людина протестує проти першого виду несправедливості, але цей протест приймає утрировані форми, і вона сама починає брехати, красти, грабувати, вбивати. По-друге, вона має місце, коли вона скоює несправедливість з причин особистої порочності: жадності, невмотивованої агресивності, почуття помсти, нестриманості тощо.

Корпус так званих «соціально скривджених» формується на основі обох видів соціальної несправедливості, але основне навантаження припадає на перший вид соціальної несправедливості [10, с. 6].

Очевидно, що механізмами встановлення соціальної справедливості можуть бути як політичні, економічні, соціальні важелі так і кримінальні (клієнтилізм, «тіньова підприємницька діяльність», корупція, хабарництво). Як свідчить практика, зростання кількості людей так званого типу «соціально скривджених» веде або до протестних виступів, або до встановлення у державі нових правових норм.

Слід, зазначити, що крім вище зазначених чинників політичного, економічного та соціокультурного змісту, які в певній мірі створили умови для формування в українському суспільстві засад для становлення клептократії, в працях окремих дослідників (Л.О. Букалєрової, С.К. Мелькіна, І.П. Руценка та ін..) пропонується в якості головного фактора

здійснення цього процесу розглядати криміналізацію українського суспільства (тобто, орієнтуватися на криміналогічні чинники, наприклад на так звану «кримінальну революцію») [2; 5; 7–8].

Наприклад, І.П. Рущенко вважає, що «кримінальна революція 90-х років» в Україні пройшла такі етапи:

перший етап – це «війна на асфальті», коли формувались кримінальні групи та угруповання, які брали «під кришу» бізнес, вступали в жорстокі схватки між собою;

другий етап – період легалізації та боротьби за владу, який стартував у другій половині 1990-х. Ціль ставилась глобальна – захоплення державної влади на всіх рівнях. «Кримінальна еліта» на другому етапі проявила свої «кращі» якості: воля до влади та жага до великих грошей зробили те, про що «ніколи не могли мріяти їх попередники у лагерних бушлатах» [8].

Під час «кримінальної революції» склалися такі кримінальні типи. Перший кримінальний тип представляють ті, хто «гартувався у тюремних університетах», вони дотримуються кримінального «кодексу честі» та віддані злочинській ідеї.

Другий кримінальний тип складається з «авторитетів нового розливу», які не мають «формальних прав» у кримінальному світі, походять з антикримінальних кіл (спортсмени, звільнені військослужбовці, особи без певних занять). Вони легко можуть застосувати зброю, займаються рекетом, бандитськими нападами, торгівлею зброєю, наркотиками, найбільш талановиті – спроможні створювати фінансові піраміди, шахрайські схеми та фірми.

Третій тип – тип кримінальних «ділків», які вчасно поєднали в собі риси злочинця і капіталіста. Вони не тільки мають кримінальний талант, але правильно зорієнтувались у суті змін та прибрали до своїх рук те, що було колись суспільним. Поступово вони вийшли з кримінального оточення та почали займати найвищі соціальні, економічні та політичні щаблі суспільства [7, с. 194–211].

Згодом український вчений прийшов до висновку, що особливістю специфічного українського шляху є «доведення «кримінальної революції» до логічного фіналу, коли кримінальний порядок становиться формою або субститутом соціального порядку», тобто соціальний порядок може приймати форму кримінального порядку, тому І.П. Рущенко пропонує гіпотезу, згідно з якою сучасне українське суспільство отримало риси «кримінального суспільства», де суспільне життя включає численні елементи кримінального як форми соціального [8]. Таким чином, у ці роки в Україні відбувалось поєднання органів влади всіх рівнів з криміналітетом.

Але, на нашу думку, певна криміналізація українського суспільства є, насамперед, результатом дії вже вище зазначених груп факторів. Тобто, так звана «кримінальна революція» сама є конкретним наслідком розвитку деструктивних політичних, економічних та соціокультурних процесів і може розглядатися як певний етап на шляху становлення клептократії в Україні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За роки незалежності в Україні проходила становлення нова форма управління державою – клептократія, яка на практиці проявляється у корупціонізмі, лобізмі, непотизмі, клієнтилізмі, фаворитизмі, протекціонізмі.

Аналіз сучасної соціально-політичної та економічної наукової літератури, що спеціалізується на клептократичній проблематиці, свідчить, що саме негативні тенденції в політичній, соціальній, економічній сферах України призвели до накопичення певного кримінального потенціалу в суспільстві.

Кожна з вищезазначених тенденцій базується на достатньо великій кількості відповідних чинників, які у своїх групах формують певні системні утворення. Крім того, кожна з трьох груп чинників (економічних, політичних та соціокультурних) знаходиться у органічному взаємозв'язку з двома іншими.

Відтак, у подальших дослідженнях у цьому напрямку увагу варто сконцентрувати:

по-перше, на всебічному аналізі зв'язків, що існують між цими трьома групами чинників;

по-друге, на обґрунтуванні і вивченні діалектичного зв'язку між цими трьома групами чинників і певними правовими процесами. Зрозуміло, що саме становлення клептократичної форми управління в Україні негативно вплинуло на правову систему, коли відбувалось поступова заміна нормативних актів законами, які діяли на користь впливових фінансових груп, а також деформувались механізми їх застосування до владних кіл. Але в ситуації з таким соціально-політичним феноменом як клептократія (як свідчить історична практика), правові чинники з похідних факторів перетворюються на основні, що продукують її подальший активний розвиток.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко А.М. Політичні чинники корупції в Україні / А.М. Бойко // Вісник Львівського національного університету. — 2011. — Вип. 53. — С. 284—289.
2. Букалєрова Л.А. Проблемы противодействия отдельным видам преступлений / Л.А. Букалєрова // Криминологический журнал БГУЭП. — 2014. — № 3. — С. 113—126.
3. Гевелинг Л.В. Клептократия. Социально-политическое измерение коррупции и негативной экономики. Борьба африканского государства с деструктивными формами организации власти / Л.В. Гевелинг. — М. : Изд-во «Гуманитарий» Академии гуманитарных исследований, 2001. — 592 с.
4. Зажиганов Б.В. Украина: уровень соответствия критериям для кандидатов на вступление в ЕС (куда идет Украина?) / Б.В. Зажиганов // Проблеми міжнародних відносин. — 2012. — Вип. 5. — С. 5—38.
5. Карабанов А.П. Современные проблемы противодействия коррупции: уголовно-правовой и криминологические аспекты / А.П. Карабанов, С.К. Мелькин. — М. : Волтерс Клувер, 2010. — 200 с.
6. Лазарев Е.А. Политическая коррупция: объясняя природу постсоветских трансформаций / Е.А. Лазарев // Полис. — № 2. — 2010. — С. 106—111.
7. Рущенко І. «Кримінальна революція» як соціентальний чинник / І. Рущенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2008. — № 3. — С. 194—211.
8. Рущенко И.П. От «криминальной революции» к «криминальному обществу» [Электронный ресурс] / И.П. Рущенко. — Режим доступа : deviantology.spb.ru/etc/publikations/Rushenko-Ot_kriminalnoy_revolutsii_k_kriminalnomu_obschestvu.pdf.
9. Суименко Е.И. Номоеconomicus современной Украины. Поведенческий аспект / Е.И.Суименко, Г.О. Ефременко. — К. : ІС, 2004. — 294 с.

10. Шипунова Т.В. Интегративная девиантологическая теория социальной справедливости (общий концепт) / Т.В. Шипунова // Ученые записки Санкт-Петербургского государственного ин-та психологии и социальной работы. — 2012. — Вып. 1. (Т. 17). — С. 1—15.

УДК 323.10 (477)

Н.Г. Ревенко

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ТА ПОЛІТИЧНА ПРАКТИКА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ТА ВПЛИВИ

У статті розглядаються взаємні впливи та зв'язки політичної свідомості і політичної практики в умовах внутрішньої системної кризи та агресії РФ проти України. Простежуються впливи основних політичних процесів та подій на емпіричний рівень політичної свідомості - уявлення, погляди, стереотипи та переконання, які виникають внаслідок повсякденної практики українських громадян.

Ключові слова: політична культура, політична свідомість, національні інтереси, ідентифікація, політична поведінка, політична практика, агресія, тероризм, політична еліта, політичні партії, виборчі процеси, електоральна поведінка.

В статье рассматриваются взаимосвязи и взаимные влияния политического сознания и политической практики украинского общества в условиях внутреннего системного кризиса и агрессии РФ. Прослеживаются влияния основных политических процессов и событий на эмпирический уровень политического сознания – представления, взгляды, стереотипы и убеждения, которые возникают в повседневной практике украинских граждан.

Ключевые слова: политическая культура, политическое сознание, национальные интересы, идентификация, политическое поведение, политическая практика, агрессия, терроризм, политическая элита, политические партии, избирательные процессы, электоральное поведение.

In the article interrelations and mutual influences of political consciousness and political practice of the Ukrainian society in the conditions of internal system crisis and aggression of the Russian Federation are considered. Influences of the main political processes and events on the empirical level of political consciousness – views, attitudes, stereotypes and beliefs that arise in the everyday practice of Ukrainian citizens are traced.

Key words: political culture, political consciousness, national interests, identity, political behavior, political practice, aggression, terrorism, political elite, political parties, electoral processes, electoral behavior.